

HEGEDÜS ANDRÁS HALÁLÁRA

Hegedüs András közel negyven éven keresztül barátom volt. Barátom halálát gyászolom, és ez másokra nem tartozik. Hegedüs András azonban, az egyik legjelentősebb magyar szociológus volt, közel húsz éven keresztül munkatársam, egy évtizeden át kollégám és főnököm a Szociológiai Intézetben, és ez a gyász már közügy, legalábbis a szociológiai közösség közügye. Ebben a gyászban, biztos vagyok benne, sokan osztoznak, függetlenül attól, hogy milyen volt a viszonyuk Hegedüs Andrásához mint emberhez, mint a volt politikushoz. Függetlenül attól is, hogy mennyire értettek egyet vagy sem az ő szociológiai munkásságával.

Nem vitatható, hogy a magyar szociológia intézményesített létezése Hegedüs András nevéhez kapcsolódik. Ezzel nem azt akarom mondani, hogy nélküle a Szociológiai Kutatócsoport, Szociológiai Intézet, vagy egyéb más szociológiai intézmény nem jött volna létre. Elvégre sokan voltak, akik abban az időben a szociológia iránt érdeklődtek, vagy akár ezt valamilyen formában, valamilyen más intézményi keretek között, művelték is. A szociológia közép-európai „rehabilitálása” nem magyar teljesítmény, hanem az akkori „Zeitgeist” szerves része. Mégis, bár a szociológia intézményesítése nemcsak az ő nevéhez kapcsolódik, de nagymértékben az ő erőfeszítéseinek eredménye. Ő „alkudta” ki „cserébe” a Statisztikai Hivatal igazgatójának aktuálisan felkínált pozíciójáért. Nem mintha ez áldozat lett volna számára abban az időben. Mégis egy lépés, amely – s ez már akkor is világos volt – azt jelentette, hogy egy magas presztízzsel bíró, viszonylag stabil helyzetet ad fel egy nagyon bizonytalan, állandóan „tűz alatt” álló jövőért. Fontosabb volt azonban az, hogy Hegedüs András ebben az időben nemhogy lezárta a múltját, de megpróbálta azt fokozatosan végiggondolni, s nem egyszerűen a saját múltját, de annak az eszmének, a mozgalomnak és aztán rendszernek a múltját, amelynek „árnyékában” a gondolkodása kialakult. Ehhez formális distanciára is szüksége volt, és ennek reményében ment át az Akadémiához.

Ilyen értelemben esetleges körülmények összejátszásának eredménye volt az, hogy Hegedüs András lett a megalakult Csoport és aztán Intézet igazgatója. Az azonban már nem volt véletlen, hogy milyen igazgató volt, mit csinált, és kiket hozott össze ebben az új szociológiai intézményben.

Hegedüs András kezdeti rekrutálási politikáját az jellemezte, hogy olyan embereket igyekezett bevonni, akik vagy már foglalkoztak szociológiával más intézményi keretek között, amelyek azonban súlyosan korlátozták ez irányú tevékenységüket, vagy pedig olyanokat, akik teljesen ki voltak szorítva a tudományos életből, és senki sem merte őket valamely akadémiai intézetben alkalmazni. Természetesen voltak olyanok is, akik már korábban valamiféle munkakapcsolatban voltak Hegedüs Andrásal. Ezen túl azonban volt még egy rekrutálási elve, amely saját ifjúságához és a saját tapasztalataihoz kapcsolódott: szerette támogatni

az általa tehetségesnek vélt, különböző szociális „handicappekkel” rendelkező, elsősorban paraszti származású fiatalokat. Ez természetesen rendkívül vegyes társaságot hozott össze, nagyon különböző háttérrel, különböző tudással és „nem-tudással”, ami bizonyos mértékben meghatározta az Intézet kezdeti kutatási lehetőségeit, de úgyszintén működési módját is.

Így vetődik fel a kérdés milyen igazgató volt Hegedüs András, és ki tudott-e alakítani egy „iskolát”?

E kérdések megválaszolásába nyilván szubjektívebb megítélések is belejátszanak. Ez nem a megfelelő alkalom arra, hogy vitassam az „iskolák” szerepét a modern társadalomtudományokban. Egy dolgot talán érdemes itt megjegyezni. Hegedüs András számára a gondolkodói függetlenség és autonómia már ebben az időben is rendkívül fontos értékké vált, s ezt nem csak magára vonatkoztatta, hanem érvényesítette másokkal való viszonyaiban is. Mint igazgató igyekezett ezt a rendkívüli vegyes társaságot emberileg és szakmailag anélkül összehozni, hogy a tudás, az érdeklődés és a hozzáállás heterogenitását elveszítse ebben a folyamatban.

Ez szerintem nagyszerű vállalkozás volt és – akkor legalábbis úgy látszott – sikeres is. Úgy próbáltunk együtt tanulni és szociológiát művelni, hogy mindenki azt csinálhassa, ami érdekelt és amit fontosnak tartott. Ez nem is volt túl könnyű ebben az időben, amikor a „főkérdés” mindenféle felsőbb intézmények részéről úgy megfogalmazódott meg, hogy „mik a szociológia határai és mi is a viszonya a történelmi materializmushoz” és amikor ez a kérdés a végső soron nem tudományos vitákban, hanem a politikai szervek által lett megválaszolva.

Hegedüs András tudta, hogy mi számára a szociológia. Ezt többszörösen meg is fogalmazta. A szociológia számára elsősorban a társadalmi valóság kritikai feltárását jelentette. Ez azonban szükségszerűen a hivatalos, csupán ideológiai alapon megfogalmazott tételek megkérdőjelezését vonta maga után. Így a szociológia, ebben az időben legalábbis, nem maradhatott a szűken értelmezett szakma határai között. Az ilyen jellegű törekvéseket a rendszer egyébként többnyire viszonylag könnyen, „vannak még hibáink” címen tudta akceptálni, és igyekezett kooptálni.

Mindez nem azt jelenti azt hogy azok a kritikai elvek, amelyeket Hegedüs András szociológiai pályafutásának kezdetén kialakított a maga számára, változatlanok maradtak volna pályájának későbbi szakaszában is. Ő maga legalább két világos periódust különböztetett meg ebből a szempontból: a hatvanas évek elejétől hatvannyolcig, és a hatvannyolc utáni periódust, amikor le tudott már számolni a korábbi szakaszt jellemző reformista illúziókkal is.

Hogy ez a típusú szociológia mennyire vonzott és vonz másokat, ez megint összetett kérdés. Félreértés ne essék, voltak a magyar szociológusok között olyanok is, akik, habár alapvetően a szakmai keretek között maradtak, mégis képesek voltak kérdéseiket úgy megfogalmazni, hogy ezeket ne lehessen könnyen kooptálni, hogy az implicit társadalomkritika magukból a kérdésekből világossá váljék. Hegedüs Andrásnak azonban ez a kritikai módszer nem felelt meg – nem amiatt, hogy a valódi társadalmi problémák nem jelentettek számára kihívást, hanem mert az érdeklődése szétfeszítette a szűkebben értelmezett szakmai határokat. Ő a rendszert nem egyszerűen visszautasította (még akkor sem, amikor már visszautasította), hanem meg akarta érteni annak a történetét és a történelmét.

Nem hiszem, hogy ennek a gondolkodásmódnak ne maradna mondanivalója a magyar szociológia későbbi fejlődése és a magyar szociológusok újabb nemzedékei számára. Megértem azonban az új generáció idegenkedését. Az idő talán még túl korai ennek a történelemnek a megértésére, s feltárásának feltételei is egészen mások ma, mint a múltban voltak. Másrészt – bár társadalmi reflexióra és kritikára ma nem kevésbé van szükség, mint a múltban – már kialakultak, s jobban vagy rosszabbul működnek is a politikai és társadalmi viták nyilvánosságának a szociológiától független fórumai. Ez a fejlődés kétségtelenül a társadalom „normalizálását” jelenti ugyan, de nem feltétlenül szolgálja a szociológia javát.

Úgy hiszem érdemes végiggondolni Hegedüs András hagyatékának jelentőségét.

Biztos vagyok abban, hogy a szociológiai műveinek komoly analízise és értékelése be fog következni valamint abban is, hogy ebben a hagyatékban sok tanulni való akad.

Június végen kaptam az utolsó levelet Andrástól, akkor megjelent kis könyvecskéjével együtt. Ebben ő elbúcsúzott, én azonban ezt csak depressziója következményének véltem, amely – különösen felesége halála óta – egyre súlyosabbá vált. Kis könyvében táltam azt az aforizmát, amely talán alkalmas ennek a rövid visszaemlékezésnek a lezárására, mert – úgy vélem – összefoglalja András önmagával való „elszámolását”:

*„Tévedtem, tudom,
de nem való, hogy a jó és igaz felé törve
lábam ma is a múlt botlás kolonca kösse”.*